

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

จากพระราชหัตถ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลคุณากร วันที่ 6 พฤศจิกายน 2478 ทูลถึงความสำคัญของลำน้ำต่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ความว่า

“อันที่จริงตั้งเมืองแต่โบราณต้องอาศัยหลัก 2 อย่าง คือมีที่ทำนาอย่างหนึ่ง และต้องมีลำน้ำเป็นทางโคจรและอาศัยใช้น้ำบริโภคอย่างหนึ่ง.....” (อ้างใน สุขเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, 2533 : 73)

แสดงให้เห็นถึงข้อพิจารณาอันสำคัญยิ่งในการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ คือ แหล่งน้ำ ดังประวัติศาสตร์ความเป็นมาในการตั้งถิ่นฐานของชนชาติไทย ที่ราชธานีสุโขทัยตั้งริมฝั่งแม่น้ำยม กรุงศรีอยุธยาตั้งริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาและแควของแม่น้ำ และกรุงรัตนโกสินทร์ที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา นอกจากนี้การก่อกำเนิดชุมชน หรือเมืองอื่น ๆ ก็ยังคงยึดลำน้ำเป็นชัยภูมิในการสร้างบ้านแปลงเมืองมาโดยตลอด พัฒนาการของสยามประเทศจึงยึดโยงกับสายน้ำอย่างแนบแน่นมาอย่างยาวนาน

สายน้ำทำหน้าที่ประคองดำรงแห่งแผ่นดิน หล่อเลี้ยงสรรพชีวิต ให้กำเนิดชุมชน สังคม ก่อเกิดศิลปวัฒนธรรมประเพณีอันมีเอกลักษณ์ของแต่ละชุมชน อาทิ ประเพณีสงกรานต์ ลอยกระทง ที่แฝงความหมายแห่งความเคารพใน “แม่คงคา” นอกจากนี้แม่น้ำยังเป็นเส้นทางคมนาคมที่เชื่อมโยงชุมชนต่างๆ เข้าไว้ด้วยกัน ทำหน้าที่เป็นเส้นทางถ่ายทอดวัฒนธรรมและเป็นประตูเปิดรับอารยธรรมจากที่ต่าง ๆ นำมาซึ่งพัฒนาการทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

ในภาคกลางของประเทศที่มีแม่น้ำลำคลองไหลผ่านเป็นจำนวนมาก ประชากรมีการตั้งถิ่นฐานในลักษณะที่เรียกว่า ริบบิ้น (Ribbon Settlement) คือ มีลักษณะเรียงรายตามแนวสายของคลองหรือแม่น้ำ (โสธร ศิริไสย์, 2541 : 25) ในขั้นแรกนั้นก็เพื่อประโยชน์ในการผลิตอาหารสำหรับบริโภคในครัวเรือนของตน โดยเฉพาะการปลูกข้าวเป็นพืชหลัก ซึ่งมีพื้นฐานการผลิตขึ้นอยู่กับข้อจำกัดสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ที่มีความแตกต่างหลากหลาย ทำให้เกิดการปรับตัว

เข้ากับสิ่งแวดล้อมและเลือกสรรสิ่งที่เหมาะสมที่สุดเพื่อความอยู่รอด กล่าวได้ว่าเศรษฐกิจของประชากรส่วนใหญ่ในระบายนั้น เป็นเศรษฐกิจเพื่อยังชีพ หรือพอประทังชีพ (Subsistence Economy) คือผลิตแบบพอมีพอกินในครอบครัว การผลิตของชุมชนจึงสอดคล้องกับธรรมชาติอย่างเรียบง่ายและไม่ได้มุ่งคัดแปลงธรรมชาติให้เข้ากับความต้องการของตน แต่กลับมีความพอเพียงในตัวเองสูง เพราะสามารถพึ่งพาตนเองได้ในเกือบทุกด้าน เพราะเหตุนี้จึงอยู่ด้วยความเกื้อกูลพึ่งพาอาศัยกัน และมุ่งที่จะประนีประนอมกับธรรมชาติมากกว่าจะรุกทำลาย การผลิตจึงมีลักษณะของการปรับตัวเพื่อให้รากฐานคงอยู่ เพื่อให้อยู่รอดในระยะยาวและส่งผลให้เกิดความยั่งยืนของชุมชนในที่สุด

ชุมชนในอดีตจึงมีความอุดมสมบูรณ์และความมั่งคั่งของทรัพยากรสูง จากรายงานของจอห์น ครอว์ฟอร์ด นักการทูตชาวอังกฤษที่เข้ามาเจรจาเรื่องการเมืองและการค้ากับไทยในสมัยรัชกาลที่ 2 กล่าวถึงความอุดมสมบูรณ์แผ่นดินสยามในอดีตตอนหนึ่งว่า

.....อาณาจักรอันกว้างใหญ่ไพศาลของกรุงสยามมีดินและการเพาะปลูกนานาชนิด ข้าพเจ้าเชื่อว่าคงจะไม่คิดที่จะกล่าวว่า ไม่มีประเทศใดในโลกที่อุดมสมบูรณ์เช่นนี้ เพราะไม่แต่จะอุดมไปด้วยแร่ธาตุ พืชพันธุ์ธัญญาหาร และปศุสัตว์นานาชนิด แต่ยังอุดมไปด้วยผลผลิตที่จะช่วยกระตุ้นให้มีการค้าพาณิชย์เกิดขึ้นและเป็นที่น่าสนใจของชาวต่างชาติที่จะเข้าไปพำนักอาศัย.....
(อ้างในสุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, 2538 : 105)

ถึงพระราชปาลเลกัวซ์ ชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาพำนักและเผยแพร่ศาสนาในสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ได้บรรยายสภาพการเกษตรในหนังสือ “เล่าเรื่องกรุงสยาม” ตอนหนึ่งว่า

.....ข้าพเจ้าไม่ทราบว่ามีประเทศใดบ้างที่มีความอุดมสมบูรณ์ยิ่งไปกว่าประเทศสยามหรือหาไม่ โคลนตมของแม่น้ำได้ทำให้พื้นแผ่นดินอุดมไปด้วยพืชอยู่ทุกปีโดยแทบจะไม่ต้องบำรุงผิวดินเลยก็ได้ต้นข้าวกอใหญ่อันมีรสดีพิเศษซึ่งไม่เพียงแต่พอเลี้ยงประชาชนพลเมืองเท่านั้น ยังส่งออกไปขายยังเมืองจีนและที่อื่น ๆ ได้อีก.....(อ้างในสุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, 2538 : 105)

ด้วยความสามารถในการปรับตัวจึงก่อให้เกิดความชำนาญพิเศษเฉพาะกลุ่ม (Specialization) เป็นผลให้เกิดความได้เปรียบเสียเปรียบระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในขณะที่กลุ่มหนึ่งสามารถเข้าถึงหรือได้รับประโยชน์จากทรัพยากรอย่างหนึ่งหรือสามารถทำการผลิตสิ่งหนึ่งได้ แต่กลุ่มอื่น ๆ ไม่สามารถทำได้อย่างเดียวกัน บนพื้นฐานของความได้เปรียบเสียเปรียบนี้เอง ทำให้กลุ่มต่าง ๆ ที่อยู่ในอาณาเขตหรือภูมิภาคทางนิเวศวิทยา (Ecological Niches) หนึ่งจำเป็นต้องแลกเปลี่ยนสิ่งที่ตนผลิตได้กับสิ่งที่ตนผลิตไม่ได้ ก่อให้เกิดระบบเครือข่ายของการพึ่งพาอาศัยกัน เพื่อความอยู่รอดร่วมกัน (สุเทพ สุนทรเกตุช, 2544 : 76)

แม่น้ำลำคลองในท้องถิ่นภาคกลางที่มีโครงข่ายเชื่อมต่อกันจึงทำหน้าที่เป็นชุมทางเชื่อมโยงผู้คนให้มาพบปะกัน เป็นตลาดน้ำสินค้ามาแลกเปลี่ยนค้าขายกัน เป็นแหล่งชุมนุมของราษฎรที่ตั้งบ้านเรือนริมสองฝั่งน้ำและในลำน้ำ สำหรับในลำน้ำราษฎรจะสร้างที่อยู่อาศัยขึ้นเป็นเรือนแพ ซึ่งในอดีตของเมืองกรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ 4 มีประชากรประมาณ 400,000 คน ในจำนวนนี้ 350,000 คน อาศัยอยู่ในเรือนแพ ประมาณร้อยละ 75 ของชาวกรุงเทพฯ เป็นผู้อยู่บนน้ำหรือลอยอยู่กับน้ำ นักท่องเที่ยวชาวอังกฤษได้เคยบันทึกไว้ว่ากรุงเทพฯ เป็นเมืองเดียวในประวัติศาสตร์ของโลกที่เป็น “เมืองลอยน้ำ” ซึ่งไม่เคยมีที่ใดมาก่อน (สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, 2533 : 74) นอกจากกรุงเทพฯ แล้ว การสร้างบ้านเรือนแพยังเป็นลักษณะเฉพาะของการตั้งถิ่นฐานของคนไทยท้องถิ่นภาคกลางที่มีหลักฐานปรากฏในหลายท้องที่ อาทิ แม่น้ำนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม แม่น้ำเจ้าพระยาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และนครสวรรค์ แม่น้ำน่านจังหวัดพิษณุโลก และแม่น้ำสะแกกรังจังหวัดอุทัยธานี เป็นต้น

การยึดเอาชัยภูมิใกล้น้ำเป็นหลักในการตั้งบ้านเรือน ที่ต้องเผชิญกับสภาพน้ำขึ้น น้ำลง น้ำท่วม น้ำลด จึงเป็นภาวะปกติของธรรมชาติที่คนอยู่กับน้ำต้องรู้เท่าทัน รวมทั้งต้องปรับตัวเพื่อหาประโยชน์และลดโทษจากการอยู่กับน้ำให้ได้ (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2544 : 58-59) ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้และสั่งสมองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับน้ำจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งจึงมีมาอย่างต่อเนื่อง

ในสมัยรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394-2411) และสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2411-2453) ประเทศไทยถูกคุกคามจากการเผยแพร่ลัทธิจักรวรรดินิยม เป็นผลทำให้ไทยต้องดำเนินนโยบายผ่อนปรนด้วยการยอมทำสนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษในสมัยรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2398) ซึ่งในเวลาต่อมาได้ส่งผลสำคัญต่อเศรษฐกิจ การเมืองและทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของไทย สารสำคัญในสนธิสัญญาที่ส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจไทยโดยเฉพาะระบบการผลิตแบบดั้งเดิมที่มีความสัมพันธ์สอดคล้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีใจความสำคัญคือ ไทยยอมให้พ่อค้านำสินค้ามาขายได้

ทุกชนิด และขายได้อย่างเสรี เว้นอาวश्यकุณกัณฑ์ต้องขายให้แก่รัฐบาลไทย และฝิ่นต้องขายให้แก่เจ้าภาษีฝิ่นเท่านั้น ในขณะที่เดียวกันพ่อค้าชาวต่างประเทศก็สามารถซื้อสินค้าจากไทยได้ทุกชนิด ยกเว้น ข้าว เหลือ และปลา ซึ่งรัฐบาลสงวนสิทธิที่จะประกาศห้ามมิให้ส่งออกได้เมื่อเกิดทุพภิกขภัย (อ้างในปิยนาด บุญนาคและคณะ, 2525 : 46) จากข้อกำหนดในสนธิสัญญานี้เองทำให้ระบบเศรษฐกิจของไทยเปลี่ยนจากการผลิตเพื่อพอเลี้ยงชีพเป็นการผลิตเพื่อส่งออก ไปขายต่างประเทศและยกเลิกระบบผูกขาดสินค้ามาเป็นระบบการค้าเสรี มีเงินตราเป็นตัวกำหนดสำคัญในการซื้อขาย คือเป็นเศรษฐกิจแบบเงินตรา (Cash Economy) หรือทุนนิยมนั่นเอง

การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตดั้งเดิม ความเป็นชุมชนภายใต้กรอบวิธีคิดแบบ “องค์กรวม” ที่มองทุกสิ่งทุกอย่างเป็นเรื่องเดียวกัน ความอยู่รอดของคนที่ไม่แยกออกจากความอยู่รอดของธรรมชาติได้ถูกแยกออกจากกัน มีการจัดระบบการผลิตใหม่มุ่งประโยชน์ของตนเป็นที่ตั้ง เป็นการแบ่งงานการผลิตระหว่างภูมิภาค (Inter - regional Division of Labor) โดยถือเอาประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจและการค้าตะวันตกเป็นศูนย์กลางโดยไม่คำนึงถึงความเหมาะสมด้านสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและความสะดวกที่มีอยู่เดิมในแต่ละท้องถิ่น ภูมิปัญญา องค์ความรู้ที่สอดคล้องกับธรรมชาติที่สำคัญ ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและเทคโนโลยีการผลิตที่เหมาะสมกับสภาพธรรมชาติที่สั่งสมมา ถูกทดแทนด้วยความรู้จากตะวันตกจนแทบไม่เหลือรากเหง้าเดิม

จากผลของสนธิสัญญาเบาริงนำไปสู่การเปิดประตูการค้าเสรีทำให้ “ข้าว” กลายเป็นสินค้าหลักที่ต้องส่งออกจำหน่ายตามความต้องการของตลาดต่างประเทศ รัฐบาลจึงส่งเสริมให้มีการปลูกข้าวให้ได้ปริมาณมากพอที่จะส่งออกจำหน่าย การผลิตข้าวเพื่อการค้าและการส่งออกเริ่มต้นที่ภาคกลางก่อน ด้วยการขุดคลองเชื่อมแม่น้ำสายต่าง ๆ จากแรงกระตุ้นดังกล่าวทำให้ประชากรเร่งเพิ่มผลผลิตข้าวเพื่อการค้าและขยายพื้นที่ปลูกข้าวไปตามแม่น้ำลำคลอง เนื่องจากเป็นเส้นทางขนถ่ายผลผลิตข้าว ประกอบกับเป็นพื้นที่ราบลุ่มมีน้ำหล่อเลี้ยงจึงได้รับผลกระทบก่อน ความเปลี่ยนแปลงที่ตามมาคือการเกิดเป็นชุมชนใหม่ ๆ ขึ้นตามลำน้ำ และขยายพื้นที่เพาะปลูกเข้าไปในพื้นที่ป่าอุดมสมบูรณ์ต่อเนื่องกันไป

“แม่น้ำสะแกกรัง” แม่น้ำสายหลักของจังหวัดอุทัยธานี มีต้นน้ำเกิดจากเทือกเขาโมโกจูในเขตอำเภอแม่วงก์จังหวัดนครสวรรค์ เป็นต้นกำเนิดของลำห้วยแม่วงก์ มีลำน้ำคลองโพธิ์ และลำห้วยทับเสลาเป็นลำน้ำสาขา ไหลผ่านอำเภอทัพทัน เรียก แควตากแดด และเมื่อไหลเข้าสู่อำเภอเมือง

อุทัยธานี จึงเรียก “แม่น้ำสะแกกรัง” ซึ่งเรียกตามชื่อ “บ้านสะแกกรัง” และในทางภูมิศาสตร์ที่ถือเอาชื่อของแม่น้ำในช่วงสุดท้ายเป็นชื่อเรียกอย่างเป็นทางการ จากนั้นจึงไหลไปรวมกับแม่น้ำเจ้าพระยาในเขตอำเภอเมืองจังหวัดอุทัยธานีและกลายเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาไหลเข้าสู่จังหวัดชัยนาทมีความยาวประมาณ 225 กิโลเมตร (ภูมิลักษณะประเทศไทย, 2534 : 290) แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่มักเรียก “คลองสะแกกรัง” มากกว่าแม่น้ำสะแกกรัง เนื่องด้วยในอดีตมีลักษณะเป็นลำน้ำเล็ก ๆ ที่เมื่อพอลมฤดูแล้งน้ำจะแห้งมากจนสามารถเดินข้ามได้ในบางปี

ช่วงที่ไหลผ่านบ้านสะแกกรัง เดิมเป็นชุมชนการค้าอยู่ก่อนแล้ว แต่ด้วยแรงผลักดันจากสนธิสัญญาเบาริง จึงเป็นช่องทางให้พ่อค้าชาวจีนเข้าไปตั้งรกรากในท้องถิ่นเพื่อเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้า และเป็นนายอากรคอยเก็บภาษีจากเรือที่บรรทุกข้าวหรือสินค้าที่ออกไปจากบ้านสะแกกรัง ทำให้เมืองอุทัยธานีเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วด้วยการค้าข้าว และไม้ซุง โดยเฉพาะข้าวเมืองอุทัยธานีได้ชื่อว่าเป็นข้าวที่มีคุณภาพดี พ่อค้าจะลากเรือขึ้นไปซื้อข้าวที่ปากน้ำโพ (นครสวรรค์) ซึ่งถือว่าเป็นตลาดข้าวที่ใหญ่ที่สุดนอกกรุงเทพฯ และพิธีตราก่อนจึงต้องเรือมาซื้อข้าวเมืองอุทัย “ราดหน้า” ก่อนล่องลงไปขายต่อยังกรุงเทพฯ ด้วยเหตุนี้หมู่บ้านสะแกกรังจึงกลายเป็นตลาดใหญ่ เพราะเป็นสถานที่แห่งเดียวที่ชาวอุทัยธานีจะติดต่อไปมาค้าขาย และเดินทางไปเมืองอื่นโดยอาศัยแม่น้ำสะแกกรังเป็นเส้นทางสายหลัก

จากบันทึกจดหมายเหตุการเสด็จพระราชดำเนินประพาสเมืองอุทัยธานี ของรัชกาลที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2444 กล่าวถึงเมืองอุทัยธานีว่า

“..... ราษฎรเป็นคนบริบูรณ์โดยมาก ความบริบูรณ์ของเมืองนี้อาศัยการค้าข้าวอย่างเดียว เพราะเหตุที่แผ่นดินนอกคลองนั้นออกไป เป็นพื้นที่ราบมาก มีลำห้วยซึ่งมีน้ำแต่ฤดูฝน ราษฎรเข้าใจไปเองในวิธีซึ่งจะปิดขังน้ำไว้เลี้ยงต้นข้าวเหมือนอย่างอิรักชั้น ข้าวไม่มีเสียจึงเป็นที่นาที่อุดมดีกว่าตอนข้างริมน้ำ ซึ่งอาศัยน้ำท่าเมื่อมามากเกินไปข้าวก็เสียแลยังมีที่ซึ่งลุ่มเกินไปจนทำนาไม่ได้เสียเลยก็มีโดยมาก.....” (พลาพิศัย สิทธิชัยกิจ, 2536 ก : 82)

หลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองทางการค้าข้าวของ “บ้านสะแกกรัง” คือโรงสีข้าว ยุ้งฉางเก็บข้าวเปลือก ทำสำหรับลำเลียงข้าวเปลือก ที่ตั้งเรียงรายไปตลอดริมฝั่งน้ำด้านตัวเมืองตลอดจนการสร้างตลาด และบ้านเรือนริมฝั่งน้ำ โดยเฉพาะการสร้าง “บ้านเรือนแพ” ในน้ำซึ่งมี

ความหนาแน่นมาก ทั้งนี้จะสร้างปะปนกันไปทั้งชาวไทยและชาวจีน ด้วยความจำเป็นที่ต้องใช้เรือนแพเป็นที่อยู่อาศัยและประกอบอาชีพ รวมทั้งเป็นแหล่งซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้า ดังนั้น“เรือนแพ” จึงมีลักษณะเป็นทั้งชุมชนและเป็น “ตลาดน้ำ” ไปด้วย

การอยู่อาศัยในเรือนแพของคนอุทัยธานีในสมัยนั้นมีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิต นอกจากการใช้น้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคแล้ว ประการสำคัญก็คือ แม่น้ำสะแกกรังเป็นเส้นทางคมนาคมหลักเพียงเส้นทางเดียวที่จะสามารถนำสินค้า ไปติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนกับชุมชนภายนอกได้ (พลาคิษฐ์ สิทธิรัฐกิจ, 2536 ข) เรือนแพในแม่น้ำสะแกกรังจึงมีลักษณะเป็น “ชุมชนลอยน้ำ” ที่คล้ายคลึงกับกรุงเทพฯ และชุมชนอื่น ๆ ที่ตั้งอยู่ริมน้ำของภาคกลางในอดีต คนอุทัยธานีกับแม่น้ำสะแกกรัง จึงมีรากเหง้าทางประวัติศาสตร์และวิถีชีวิตที่ผูกพันกันมาอย่างยาวนาน

เมื่อเริ่มมีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) มีการวางรากฐานการก่อสร้างระบบสาธารณูปโภคพื้นฐานต่าง ๆ เพื่อเร่งรัดพัฒนาประเทศไปสู่ “ความทันสมัย” โดยเฉพาะการสร้างถนนหนทางเพื่อใช้เป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งผลิตผลทางการเกษตรออกสู่ตลาด “ถนน” สัญลักษณ์ของการพัฒนาได้เข้ามาทำหน้าที่แทนแม่น้ำลำคลองอย่างรวดเร็ว ประชากรมีการเคลื่อนย้ายการตั้งถิ่นฐานโดยยึดถนนเป็นหลักแทนแม่น้ำ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระหว่างคนกับแม่น้ำ ทั้งทางกายภาพและระบบความคิด ความเชื่อ การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดก็คือ เรือนแพที่เคยเป็นชุมชนลอยน้ำในแม่น้ำต่าง ๆ อาทิ กรุงเทพฯ พระนครศรีอยุธยา นครสวรรค์ พิษณุโลก ล้วนแล้วแต่ได้รับผลกระทบทั้งจากการพัฒนา และการรุกรานจากระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่เข้ามาผูกเงื่อนไขการผลิตทางด้านเทคโนโลยีทำให้ต้องเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและพากันละทิ้งแม่น้ำจนค่อย ๆ สูญหายไปทีละชุมชน ซึ่งการสูญหายไปดังกล่าวมิได้มีความหมายเพียงการสูญหายไปของสิ่งปลูกสร้างที่เป็นเรือนแพเท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงวัฒนธรรม วิถีการดำรงชีวิต ตลอดจนองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่สั่งสมมาของแต่ละท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับน้ำและทรัพยากรน้ำได้สูญหายไปด้วย

ปัจจุบันสภาพของแม่น้ำหลายสายที่อยู่ใจกลางเมือง ถูกปล่อยปละละเลย บ้างถูกถมกลายเป็นถนน บ้างมีหน้าที่เป็นเพียงท่อระบายน้ำขนาดใหญ่ทำหน้าที่ระบาย น้ำเสีย ขยะมูลฝอย และสิ่งสกปรกจากบ้านเรือน หรือโรงงานอุตสาหกรรม จนเกิดความเสื่อมโทรม บางแห่งมีการปนเปื้อนจากสารเคมีจนไม่สามารถบริโภคได้ ส่งผลกระทบต่อสัตว์น้ำ พืชน้ำและสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ บางชนิดสูญพันธุ์จนไม่สามารถคืนสู่สภาพความอุดมสมบูรณ์ได้ดั้งเดิม แม่น้ำที่เคยเป็นสายใยแห่งชีวิต และเป็นรากฐานการผลิตอาหารหล่อเลี้ยงผู้คนหมุนเวียนตามฤดูกาลหมดหน้าที่ลงไปด้วย

ในขณะที่เดียวกันกับการล่มสลายของชุมชนชาวน้ำอื่น ๆ ในท้องถิ่นภาคกลาง ทว่าชุมชนชาวแพแม่น้ำสะแกกรัง กลับสามารถดำรงความเป็นชุมชนอยู่ได้ในท่ามกลางกระแสของการพัฒนา ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชุมชนมีการปรับตัวในแต่ละสถานการณ์ แต่ช่วงเวลาของการเปลี่ยนผ่านมาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิต อันได้แก่ ระบบการผลิต การบริโภค ตลอดจนเทคโนโลยีการผลิต ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชื่อมโยงไปถึงระบบความคิด คุณค่า ความเชื่อ และระบบความสัมพันธ์ของชุมชนด้วย ทั้งนี้มีปรากฏการณ์ของการเปลี่ยนแปลงที่สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ช่วงเวลา โดยใช้ปรากฏการณ์ที่เข้ามากระทบ กระทำต่อชุมชนและส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิตเป็นเกณฑ์ คือ ช่วงเปลี่ยนผ่านจากยุคประมงพื้นบ้านเข้าสู่ยุคประมงพาณิชย์ ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศซึ่งส่งผลให้เกิดการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ส่วนยุคประมงพาณิชย์เข้าสู่ยุคปัจจุบัน ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากนโยบายและโครงการต่าง ๆ ของทางราชการที่เข้ามา ทำให้ชุมชนชาวแพบางส่วนต้องอพยพขึ้นบกและจำนวนเรือแพลดลง ตลอดจนความเสื่อมโทรมของทรัพยากรชุมชนทั้งจากภัยธรรมชาติ และสารเคมีในการทำเกษตรกรรมที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ก็ได้นำมาใช้เป็นเกณฑ์ประกอบในช่วงเวลานี้

โดยสามารถแบ่งช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนชาวแพ ได้ดังนี้

1) ยุคประมงพื้นบ้าน (พ.ศ. 2475-2500) เป็นยุคที่ชุมชนยังคงมีวิถีชีวิตพึ่งพิงธรรมชาติอยู่บนพื้นฐานการพึ่งตนเอง มุ่งหาอยู่หากิน และมีความพอเพียงสูง

2) ยุคประมงพาณิชย์ (พ.ศ. 2500 - 2535) ในช่วงระยะเวลานี้ชุมชนเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากการทำมาหากินมาเป็นมุ่งทำมาค้าขายอย่างชัดเจน พร้อมๆ กับการเผชิญผลกระทบจากการลดลงของทรัพยากรธรรมชาติอันเนื่องมาจากการพัฒนาไปสู่ความเป็นเมือง และการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร รวมทั้งผลกระทบจากโครงการพัฒนาต่าง ๆ ของภาครัฐ อาทิ การสร้างเขื่อนเจ้าพระยาเพื่อการชลประทานในปี พ.ศ. 2500 ปริมาณน้ำในแม่น้ำสะแกกรังที่เพิ่มมากขึ้นและไม่มีฤดูกาลขึ้นลงของน้ำตามธรรมชาติ การสร้างถนนสายหลักเพื่อเชื่อมต่อกับถนนสายเอเชียในปี พ.ศ. 2515 ทำให้เมืองอุทัยธานีมีเส้นทางคมนาคมเชื่อมต่อกับชุมชนภายนอกได้หลายเส้นทาง สิ้นสุดยุคของการค้าข้าวและติดต่อกับแลกเปลี่ยนสินค้าทางเรือ ตลอดจนผลกระทบจากการสร้างสะพานพัฒนาภาคเหนือ ในปี พ.ศ. 2515 เพื่อเชื่อมตัวเมืองกับ “เกาะเทโพ” ซึ่งเป็นพื้นที่เกาะสีเขียวระหว่างแม่น้ำสะแกกรังกับแม่น้ำเจ้าพระยาทำให้แหล่งอาหาร และแหล่งไม้ไผ่ซึ่งเป็นปัจจัยหลักในการทำ “ลูกบวบ” แพลดลง

3) ยุคปัจจุบัน (พ.ศ. 2535- ปัจจุบัน) ชุมชนมีการปรับตัวครั้งใหญ่ เนื่องมาจากการเผชิญวิกฤตน้ำเน่าเสียในปี พ.ศ. 2537 ปลาที่ชุมชนเพาะเลี้ยงตาย และไม่สามารถใช้น้ำในการอุปโภคบริโภคได้ ส่งผลกระทบไปถึงการนำน้ำดิบไปผลิตเป็นน้ำประปาเพื่อการอุปโภคบริโภคของประชาชนในเขตอำเภอเมือง และถูกกล่าวหาจากทางราชการและประชาชนบนบกว่า เป็นต้นเหตุทำให้น้ำเน่าเสียจากสุขลักษณะที่ไม่สะอาด และติดตามมาด้วยเหตุการณ์น้ำท่วมในปี 2538 และ 2545 ทำให้เรือนแพได้รับความเสียหาย และปลาที่ชุมชนเริ่มตั้งตัวเพาะเลี้ยงใหม่ตาย นอกจากนี้นโยบายของทางราชการที่ต้องการให้เมืองอุทัยธานีมีสภาพภูมิทัศน์ที่สวยงามของแม่น้ำโดยปราศจากเรือนแพมาบังคับได้ถูกนำมาเป็นเหตุผลในการไล่ที่ ชาวแพบางส่วนต้องอพยพขึ้นบกและบางส่วนจำต้องย้ายออกไปไกลจากแหล่งชุมชนและสถานที่ราชการ ในสถานการณ์ปัจจุบันชุมชนกำลังเผชิญปัญหาจากกิจกรรมการท่องเที่ยวที่มีแนวโน้มว่าจะเพิ่มขึ้นและเข้ามามีส่วนแบ่งและแย่งยึดทรัพยากรของชุมชน ชาวแพในช่วงเวลานี้จึงค่อย ๆ ถูกผลักดันออกไปเป็น “คนชายขอบ” ตามจังหวะและเงื่อนไขของการพัฒนาที่เข้ามากระทบกระทำ

จากการถูกกระทำมาโดยตลอด ดังนั้นจึงน่าจะมีเหตุผลเพียงพอที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานและสูญหายไปเหมือนกับชุมชนชาวน้ำในที่อื่น ๆ อีกทั้งแม่น้ำก็น่าจะลดความสำคัญที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชุมชนลงด้วย

ทว่าการดำรงอยู่จวบจนปัจจุบันของชุมชนแสดงให้เห็นว่าที่ผ่านมาชุมชนมีพลวัต (Dynamic) หรือความไม่หยุดนิ่งและมีวิธีคิดอย่าง “องค์กรรวม” ในการปรับตัวเพื่อให้สอดคล้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนอยู่ตลอดเวลา อันเป็นวิธีคิดที่อิงธรรมชาติถือธรรมชาติเป็นครู และด้วยศักยภาพของความเป็นมนุษย์ที่รู้จักตั้งคำถาม การรู้จักคิดเพื่อหาทางออกจึงนำไปสู่ความสามารถในการปรับตัวให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เข้ามากระทำ (ชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์, 2544)

การมีเอกลักษณ์ของชุมชนชาวน้ำร่วมกันก็เป็นเหตุผลอีกประการหนึ่งที่ทำให้ชุมชนมีความรู้สึกร่วมในความเป็นตัวตนหรืออัตลักษณ์ (Identity) ตลอดจนกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวที่อยู่บนรากฐานของวัฒนธรรมชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่นถือเป็นหัวใจสำคัญที่นำไปสู่วิธีคิดอันมีอิทธิพลต่อการปฏิบัติ ทำให้สามารถดำรงความเป็นตัวตนบนความผูกพันทางประวัติศาสตร์ และสิ่งแวดล้อมเดียวกันที่มีมาอย่างยาวนานเอาไว้ได้

การศึกษาในครั้งนี้ ผู้ศึกษาจึงมุ่งที่จะศึกษาถึงวิถีชีวิตของชุมชนชาวแพ แม่น้ำสะแกกรัง ที่มียังคงมีเอกลักษณ์ของชุมชนชาวน้ำ รวมทั้งศึกษาความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตชาวแพกับ ทรัพยากรธรรมชาติที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของชุมชน ซึ่งมีลักษณะเป็นพลวัตของคนกับ ทรัพยากรธรรมชาติอย่างต่อเนื่อง อันมีภูมิปัญญา และองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวน้ำที่ ยังคงเหลือแหล่งสุดท้ายในท่ามกลางกระแสของการพัฒนา

โดยมีประเด็นสำคัญที่จะศึกษา คือ ชุมชนชาวแพแม่น้ำสะแกกรังมีการเปลี่ยนแปลงการ ดำรงชีวิตที่สัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติในแต่ละช่วงเวลาอย่างไร ชุมชนมีการปรับตัวต่อการ เปลี่ยนแปลงอย่างไร มีการจัดการองค์ความรู้และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในแต่ละช่วงเวลา อย่างไร และมีปัจจัยอะไรบ้างที่ส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของชุมชนชาวแพแม่น้ำสะแกกรังใน แต่ละช่วงเวลา

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1.2.1 เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงการดำรงชีวิตที่สัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ชาวแพแม่น้ำสะแกกรัง จังหวัดอุทัยธานี ในยุคต่าง ๆ ดังนี้

- 1) ยุคประมงพื้นบ้าน (พ.ศ. 2475-2500)
- 2) ยุคประมงพาณิชย์ (พ.ศ. 2500-2535)
- 3) ยุคปัจจุบัน (พ.ศ. 2535- ปัจจุบัน)

1.2.2 เพื่อศึกษาการจัดการองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและการ จัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนชาวแพแม่น้ำสะแกกรัง จังหวัดอุทัยธานี ในแต่ละยุค

1.2.3 เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชนชาวแพแม่น้ำ สะแกกรัง จังหวัดอุทัยธานี ในแต่ละยุค

1.3 ขอบเขตในการศึกษา

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยได้จำกัดขอบเขตของการศึกษาไว้ดังนี้

1.3.1 ขอบเขตด้านพื้นที่

พื้นที่ที่ผู้วิจัยได้เลือกศึกษา คือ ชุมชนชาวแพแม่น้ำสะแกกรังในเขตเทศบาลเมืองอุทัยธานี และในพื้นที่หมู่ที่ 1 ตำบลสะแกกรัง อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี

โดยผู้วิจัยมีเหตุผลในการเลือกพื้นที่ ดังนี้

- 1) เป็นพื้นที่ที่ยังคงรักษาวิถีชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์ของ “ชุมชนชาวแพ” ชวน้ำที่มีประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน ที่มีความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาอย่างยาวนาน แม้ว่าจะตั้งอยู่ในท่ามกลางความเจริญ
- 2) มีผลวัดในการดำรงชีวิตอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง
- 3) ยังมีองค์ความรู้ ระบบความคิด ความเชื่อ และภูมิปัญญาที่สัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีลักษณะเป็นพลวัต

1.3.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา

- 1) ศึกษาบริบทของชุมชน สภาพความเป็นอยู่ด้านต่าง ๆ
 - ประวัติความเป็นมา
 - ลักษณะทางกายภาพและนิเวศวิทยาของชุมชน
 - ประชากร
 - ระบบเศรษฐกิจ
 - สังคม และวัฒนธรรม
- 2) การเปลี่ยนแปลงการดำรงชีวิตที่สัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนชาวแพ ในด้านต่าง ๆ ดังนี้
 - 2.1) การเปลี่ยนแปลงการดำรงชีวิตของชุมชนชาวแพ
 - ระบบการผลิต/การบริโภค และเทคโนโลยีการผลิต
 - ระบบคุณค่า ความคิด และความเชื่อ
 - ระบบความสัมพันธ์
 - 2.2) การปรับตัวของชุมชน
- 3) การจัดการองค์ความรู้และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
 - องค์ความรู้เกี่ยวกับน้ำ
 - องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
 - องค์ความรู้ด้านพิธีกรรม ความเชื่อ ภูมิปัญญา และวิธีการปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- 4) ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการดำรงชีวิต

1.3.3 ขอบเขตด้านประชากร

- 1) ผู้อาวุโสและผู้รู้ของชุมชน จำนวน 10-15 คน
 - ที่อาศัยอยู่ในเรือนแพแม่น้ำสะแกกรัง ในเขตเทศบาลเมืองอุทัยธานี และหมู่ที่ 1 ตำบลสะแกกรัง อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 จนถึงปัจจุบัน
 - ที่เคยอาศัยอยู่ในเรือนแพแม่น้ำสะแกกรัง และอพยพขึ้นมาตั้งบ้านเรือนริมฝั่งแม่น้ำสะแกกรังหรือย่านการค้า ในเขตเทศบาลเมืองอุทัยธานีหรือ (โดยเฉพาะกลุ่มชาวไทยเชื้อสายจีน) ในช่วงปี พ.ศ. 2475-2500
- 2) กลุ่มหนุ่มสาว จำนวน 10 – 15 คน ที่อาศัยอยู่ในเรือนแพแม่น้ำสะแกกรังในเขตเทศบาลเมืองอุทัยธานี และหมู่ที่ 1 ตำบลสะแกกรัง อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานีในช่วงปี พ.ศ. 2500-ปัจจุบัน
- 3) กลุ่มเยาวชน จำนวน 1-5 คน ที่อาศัยอยู่ในเรือนแพแม่น้ำสะแกกรัง ในเขตเทศบาลเมืองอุทัยธานี และ หมู่ที่ 1 ตำบลสะแกกรัง อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี ในช่วง ปี พ.ศ. 2520 – ปัจจุบัน

1.3.4 ขอบเขตด้านเวลา

ผู้วิจัยได้กำหนดช่วงเวลาการดำเนินการวิจัยตั้งแต่เดือนเมษายน 2545 ถึง กุมภาพันธ์ 2546 โดยกำหนดช่วงเวลาของการดำเนินงานไว้ดังนี้ ในระยะแรกจะเป็นการศึกษาเอกสารด้านแนวคิด ทฤษฎี และสำรวจข้อมูลภาคสนามเบื้องต้นเพื่อกำหนดประเด็นปัญหาการวิจัย และจัดทำโครงร่างการวิจัย ระยะต่อมาจึงดำเนินการวิจัยโดยยึดการเก็บข้อมูลภาคสนามเป็นหลัก เมื่อรวบรวมข้อมูลได้เพียงพอแล้วจึงวิเคราะห์ข้อมูลและจัดพิมพ์รายงานไปพร้อม ๆ กัน ในระยะสุดท้ายผู้วิจัยจะนำข้อมูลกลับไปตรวจสอบความถูกต้องอีกครั้งทั้งจากเอกสารอ้างอิง และจากบุคคลผู้ให้ข้อมูล รวมระยะเวลาในการศึกษาทั้งหมด 8 เดือน

1.4 นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการศึกษา

- 1) ชุมชนชาวแพ หมายถึง ชุมชนที่ตั้งบ้านเรือนแพในเขตเทศบาลเมืองอุทัยธานี และในพื้นที่หมู่ที่ 1 ตำบลสะแกกรัง อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี
- 2) วิถีชีวิตชุมชนชาวแพ หมายถึง ระบบการผลิต การอุปโภคบริโภค และเทคโนโลยีการผลิต องค์ความรู้ ระบบความคิด ความเชื่อ และความสัมพันธ์ของชุมชนชาวแพแม่น้ำสะแกกรังในระดับครัวเรือนและชุมชน ที่มีความเกี่ยวเนื่องกับทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

3) **พลวัตของการดำรงชีวิต** หมายถึง การเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิต การบริโภค ระบบความคิด ความเชื่อ และความสัมพันธ์ของชุมชนชาวแพเมื่อน้ำทะเลกรังในระดับครัวเรือน และชุมชนในช่วงระยะเวลาใดเวลาหนึ่ง อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติ หรือปัจจัยอื่น ๆ ที่เข้ามากระทำ การเคลื่อนไหวหรือการเปลี่ยนแปลงเป็นไปเพื่อการดำรงอยู่ได้อย่างเหมาะสมกับกาละ ภาวะ เทศะของชุมชน

4) **การปรับตัว** การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคล หรือกลุ่มบุคคล ในบริบทของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระดับครอบครัวเป็นสำคัญ โดยเป็นการปรับตัวที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในแต่ละช่วงเวลา

5) **องค์ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ** หมายถึง ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติทั้งในแง่ความรู้ในการรักษาฟื้นฟู อนุรักษ์ และพัฒนาเพื่อให้เป็นฐานทรัพยากรของชุมชน ความรู้ดังกล่าวได้แก่ ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับ น้ำ เช่น ความรู้ในด้านการทำประมง ความรู้ด้านอาหาร ที่อยู่อาศัย การใช้สอยวัสดุธรรมชาติ เป็นต้น โดยมีรูปธรรมขององค์ความรู้ เช่น การใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านในการผลิต เครื่องมือหรืออุปกรณ์จับสัตว์น้ำและรวมถึงความรู้ในด้านพิธีกรรม ความเชื่อ และวิธีการในการปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และมีกระบวนการผลิตซ้ำทางระบบความคิด และความเชื่อ

6) **ทรัพยากร** หมายถึง ทรัพยากรน้ำ รวมถึง สัตว์น้ำ ฯลฯ ที่ชุมชนมีความสัมพันธ์และได้รับประโยชน์ทั้งในด้านการอุปโภค บริโภคโดยตรง หรือประโยชน์โดยทางอ้อม โดยเฉพาะเป็นทั้งแหล่งที่อยู่อาศัย และแหล่งอาหารของชุมชน

7) **การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ** หมายถึง การที่ชุมชนกระทำต่อทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน โดยเฉพาะทรัพยากร น้ำ โดยเป็นการบริหารจัดการของชุมชนหรือกระทำต่อทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนให้เกิดประโยชน์สูงสุดด้านการใช้ การอนุรักษ์ รวมถึงการถ่ายทอด การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ระบบคุณค่า และความเชื่อ

8) **ระบบความสัมพันธ์** หมายถึง รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างคนรุ่นต่าง ๆ ที่มีการติดต่อสัมพันธ์กันในเชิงแลกเปลี่ยน และมีการกระทำต่อกันภายใต้รูปแบบของการขัดแย้ง การประนีประนอม การปรับตัว การแข่งขันและความร่วมมือ

9) **ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง** หมายถึง ทรัพยากรของชุมชน เทคโนโลยีการผลิต กระบวนการเรียนรู้ ผู้นำ การสื่อสารและการคมนาคม พื้นฐานวัฒนธรรมเดิมของชุมชน ตลอดจนนโยบาย โครงการต่าง ๆ ของภาครัฐ ที่เข้ามากระทบ กระทำ และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต การบริโภค องค์ความรู้ ระบบความคิด ความเชื่อ ความสัมพันธ์และการผลิตซ้ำทางระบบ

ความคิด และความเชื่อ ของชุมชนชาวแพแม่น้ำสะแกกรังในระดับครัวเรือน และระดับชุมชนในช่วงระยะเวลาใดเวลาหนึ่ง

1.5 กรอบแนวความคิด

